

ПРАКТИЧНІ ПРОПОЗИЦІЇ

щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства в новій українській школі

9 грудня 2016 р. відбувся круглий стіл «Демократія та права людини в новій українській школі». Захід провели з нагоди презентації українського перекладу Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, здійсненого Європейським центром ім. Вергеланда та Всеукраїнською асоціацією «Нова доба» у співпраці з Міністерством освіти і науки України, а також у взаємодії зі Спільною програмою Ради Європи та Європейського Союзу «Освіта для демократичного громадянства і прав людини у 6 країнах Східного партнерства». Захід проведено за фінансової підтримки МЗС Норвегії у рамках Всеукраїнської програми освіти для демократичного громадянства «Демократична школа» у співпраці з Координатором проектів ОБСЄ в Україні та Міністерством освіти і науки України.

У Європі та світі все більшої важливості набуває формування демократичних компетентностей у школі. Круглий стіл «Демократія та права людини в новій українській школі» став платформою, де міжнародні та українські експерти обговорили стан та напрямки впровадження рекомендацій Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини в школах України в контексті напрацювань робочої групи проекту «Нова українська школа».

Під час Круглого столу було зібрано **пропозиції щодо формування компетентностей для демократичного громадянства у школі** від практиків, які працюють в українських навчальних закладах, застосовуючи підходи та напрацювання Ради Європи. Участь у розробці Рекомендацій взяли понад 80 представників широкого спектру зацікавлених сторін із різних областей України: експерти й науковці в галузі освіти для демократичного громадянства і прав людини, керівники ключових міжнародних програм з освіти для демократичного громадянства і прав людини в Україні, директори шкіл, учителі, представники обласних інститутів післядипломної освіти, педагогічних вузів, територіальних департаментів освіти, батьківських, освітніх та молодіжних громадських організацій, які співпрацюють зі школами.

Пропозиції, розроблені спільноту експертів та практиків, слугуватимуть корисним матеріалом для подальшої розробки освітньої політики у сфері розвитку компетентностей для демократичного громадянства. Наші напрацювання можуть використовуватися освітянами у щоденній практиці з метою розвитку компетентностей, необхідних для формування демократичного громадянства, поглиблення культури демократії у школі та розбудови нової української школи «зсередини». Крім того, ці Пропозиції будуть передані Раді Європи в рамках громадського обговорення реалізації положень Хартії з освіти для демократичного громадянства і прав людини (ОДГ/ОПЛ) в Україні та з метою аналізу ситуації в Європі у згаданій сфері.

Структура документу, який ми пропонуємо вашій увазі, складається з таких частин:

- **Виклики щодо формування компетентностей для демократичного громадянства у школі, окреслені учасниками дискусії** (у розрізі системи освіти в цілому та на рівні середніх навчальних закладів зокрема);
- **Загальні пропозиції** за результатами круглого столу (які формулюють головні завдання у розрізі системи освіти в цілому та на рівні середніх навчальних закладів зокрема, враховуючи озвучені виклики, опираючись на практичний досвід учасників і керуючись положеннями таких основних документів: Концепції Нової української школи, Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини та Керівних принципів освіти в галузі прав людини для системи середньої школи ОБСЄ/БДПЛ);
- **Практичні поради для шкіл** щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства (за такими трьома тематичними напрямками: демократичне навчальне середовище та демократичне врядування у школі, демократичний навчально-виховний процес, партнерські відносини між школою та громадою).

ВИКЛИКИ

ВИКЛИКИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА У ШКОЛІ, ОКРЕСЛЕНІ УЧАСНИКАМИ ДИСКУСІЇ

У розрізі системи освіти в цілому:

- брак системності й наступності у формуванні державної політики в сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини;
- незначна координація зусиль між проектами, програмами, освітніми установами щодо реалізації освіти для демократичного громадянства і прав людини;
- недостатня взаємодія між формальною та неформальною освітою (а насамперед позашкільною освітою) у цій сфері;
- неякісна підготовка та перепідготовка педагогів у сфері ОДГ/ОПЛ, і, як наслідок, низький рівень компетентності у сфері ОДГ/ОПЛ серед учителів інших (окрім соціально-гуманітарних) предметів;
- усталеність переконання у тому, що формування компетентностей для демократичного громадянства відбувається лише на предметах суспільно-гуманітарного циклу, *або в рамках позакласної роботи*, а не у процесі усього навчально-виховного процесу.

На рівні школи:

- брак спільного стратегічного бачення цінностей, місії та цілей школи суб'єктами шкільного життя й відсутність із цього приводу дискусій, діалогу щодо викликів і потреб, шляхів їх реалізації суб'єктами шкільного життя;
- брак системності й відсутність загальношкільного підходу, мінімум міжпредметних зв'язків у формуванні компетентностей для демократичного громадянства в загальноосвітніх навчальних закладів усіх ступенів, і, як наслідок, стихійне, фрагментарне впровадження окремих складових ОДГ/ОПЛ педагогічними колективами;
- авторитарний стиль управління й врядування, зумовлений, зокрема, відсутністю достатньої кількості прикладів демократичних практик у школі, низький рівень залучення до прийняття рішень таких учасників навчально-виховного процесу, як батьки, учні, громада, брак командної роботи і розподілу відповідальності за результат;
- відсутність демократичних принципів в управлінській вертикалі, зокрема, консерватизм чиновників і їхня неготовність прискорювати процес імплементації демократичних принципів в управління;
- поєднання управліннями освіти на місцях контрольних та виконавчих, організаційних, методичних функцій, і, як наслідок, часте перевищення вповноважень та обмеження реальної автономії шкіл;

- нецільове використання школи органами влади та спеціальних служб (в т. ч. МНС, податкова, поліція, соціальні служби), зокрема, навантаження шкіл «позакласною роботою», яка виходить за межі компетенції та повноважень освітнього закладу чи вчителя, наражаючи його на небезпеку, створюючи додаткову напругу між громадою і школою;
- формальний характер органів шкільного самоврядування (включаючи педраду як самоврядний орган учителів, батьківський комітет та органи учнівського самоврядування) і відсутність в учнів можливості здобувати досвід реальної демократичної участі у школі та громаді;
- низький рівень довіри і партнерських відносин між вчителями, батьками та учнями; невміння вести конструктивну дискусію;
- невміння шкіл формувати свій позитивний імідж, популяризувати свої досягнення серед місцевої громади, здобувати визнання громадськості замість визнання керівництва;
- брак соціального партнерства школи та інституцій громадянського суспільства, низький рівень довіри до громадських організацій і, як наслідок, недостатнє використання їхнього потенціалу в освітньому процесі;
- звітно-показовий характер позакласної виховної роботи, перевантаженість заходами;
- схильність до невизнання і замовчування проблем (цькування, насильство у школі, конфлікти в колективі), збереження традиції «позитивної» звітності;
- відсутність ціннісного підходу в управлінні школою, і, як наслідок, розбіжність між задекларованими цілями, процедурами на папері і в реальному житті школи;
- брак віри у можливість досягнення довготривалих і сталих змін у школі;
- недостатньо розвинена здатність школи до автономного планування власного розвитку і планування навчально-виховного процесу, виходячи з реальних потреб навчального закладу і місцевої громади – і через це – надмірне прислухання до рекомендацій "згори", які часто сприймаються як накази;
- недостатня увага школи до розвитку у випускників таких демократичних компетентностей, як вирішення проблем, ефективна соціальна взаємодія та реалізація демократичної участі в суспільстві;
- відсутність навичок командної роботи як у самому вчительському колективі, так і у відносинах між різними суб'єктами шкільного життя;
- надмірна забюрократизованість діяльності школи, зокрема, у тому, що стосується проведення заходів у школі.

ЗАГАЛЬНІ ПРОПОЗИЦІЇ

ЗАГАЛЬНІ ПРОПОЗИЦІЇ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КРУГЛОГО СТОЛУ

1. Впроваджувати принципи освіти для демократичного громадянства і прав людини в освітні стандарти та навчальні програми на основі **наскрізного підходу** – як одне з найважливіших завдань шкільної освіти загалом, а **не лише окремих предметів**.

Відповідні положення основних документів:

Основи стандарту освіти Нової української школи: «...перелічені «тут ключові компетентності пронизують усі освітні галузі та навчальні предмети» (с. 11).

Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, стаття 5.f-g: основні завдання освіти для демократичного громадянства і прав людини це «сприяння соціальної згуртованості, міжкультурному діалогу й визнанню цінності різноманітності й рівності, підвищення визнання і розуміння відмінностей; зміцнення взаємоповаги до людської гідності та спільних цінностей»; «заохочення діалогу і сприяння ненасильницькому розв'язанню проблем і суперечок; сприяння готовності учнів брати участь у суспільному житті, захищати й підтримувати права людини, демократію і верховенство права».

Керівні принципи освіти в галузі прав людини для системи середньої школи БДІПЛ ОБСЄ: «Заснований на правах людини підхід передбачає, що принципи прав людини інтегровані до усіх етапів планування та реалізації освітніх програм, а також до структури освітніх установ» (п. 1, с.19).

2. Сприяти **розвитку компетентностей для демократичного громадянства через загальношкільний підхід** на основі партнерства між усіма учасниками навчально-виховного процесу й розвитку демократичної культури в школі, а саме через:
  - демократизацію освітнього процесу, наскрізне формування згаданих компетентностей у навчальній програмі й позакласній роботі, використання інтерактивних методів викладання та проблемно-орієнтованого навчання;
  - поглиблення демократичного середовища й атмосфери поваги до прав людини у школі, запровадження антидискримінаційних процедур і правил мирного розв'язання конфліктів, механізмів реагування на випадки дискримінації;
  - розвиток демократичного врядування, посилення реальної ваги органів шкільного самоврядування та розширення участі всіх учасників навчально-виховного процесу у прийнятті рішень в школі (ініціатива конкретної людини, органи учнівського самоврядування, батьківські та педагогічні ради тощо);
  - партнерську взаємодію з громадою, місцевою владою та батьками, участь у громадському житті та використання освітнього потенціалу громадських організацій.

Практична підтримка з реалізації пропозиції: Всеукраїнська програма освіти для демократичного громадянства «Демократична школа»

Відповідні положення основних документів:

Концепція Нової української школи:

«Нова українська школа буде формувати ціннісні ставлення й судження, які служать базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством» (с. 21).

Основи стандарту освіти Нової української школи

Новий стандарт має допомагати «формувати демократичну культуру в школі через вироблення відповідних процедур для захисту прав людини і впровадження демократичних цінностей» (с. 7).

«Новий стандарт надає повноваження вчителям, учительським спільнотам, школам створювати освітні та навчальні програми відповідно до потреб учнів і локальних громад, облаштовувати відкрите навчальне середовище, враховуючи потенціал школи і залучаючи до освітнього процесу партнерів» (с. 15).

Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, стаття 5i: «Важливо заохочувати партнерство й співпрацю у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини (...), включаючи освітян, учнів, батьків, навчальні заклади, громадські організації».

стаття 5e: «Врядування в навчальних закладах має відображати й пропагувати цінності прав людини».

стаття 5d: «Неурядові й молодіжні організації роблять значний внесок у розвиток освіти для демократичного громадянства і прав людини».

Рамки компетентностей для демократичної культури:

«Освіта відіграє важливу роль у підготовці випускників до життя як активних громадян», позаяк може сприяти «формуванню компетентностей, які потрібні учням для того, щоб брати участь у демократичних процесах», а саме: «поваги до людської гідності та прав людини, визнання цінності демократії, відкритості до інших переконань, поваги, громадянської свідомості, відповідальності, впевненості в собі, навичок автономного навчання, аналітичного і критичного мислення, співпраці, навичок вирішення конфліктів, знань та критичного розуміння світу» тощо (с. 16; 31-32).

Керівні принципи освіти в галузі прав людини для системи середньої школи БДІПЛ ОБСЄ:

«Надзвичайно важливо, щоб цінності прав людини наскрізно проходили через культуру і повсякденне життя як в окремому класі, так і в усій школі, з тим, щоб права людини були реальним досвідом, який можна «прожити» в умовах шкільної системи» (с.16).

«Чітко визначені результати навчання, у тому числі в таких категоріях, як «знання і розуміння», а також «ставлення і цінності» і «навички», слугували орієнтиром при розробці змісту навчальних програм, у процесі викладання і навчання, оцінювання навчання, а також під час підготовки вчителів та інших працівників сфери освіти» (п.2, с.23).

«Метою освіти в галузі прав людини є заохочення дій, спрямованих на реалізацію прав людини всіх членів шкільної спільноти, включаючи учнів, учителів, адміністраторів, батьків і допоміжний персонал» (п. 1, с.20).

3. Розробити **рамки моніторингу якості освіти демократичного громадянства і прав людини на рівні школи та системи освіти в цілому**, сприяти проведенню моніторингових заходів з питань впровадження ОДГ/ОПЛ та оприлюднювати ці результати для громадськості.

Практична підтримка з реалізації пропозиції/ініціатива: Швейцарсько-українська програма «Розвиток громадянських компетентностей в Україні DOCCU»; Всеукраїнська програма освіти для демократичного громадянства «Демократична школа»

Відповідні положення основних документів

Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, стаття 14: «Держави повинні регулярно оцінювати стратегію й політику у сфері ОДГ/ОПЛ».

Керівні принципи освіти в галузі прав людини для системи середньої школи БДПЛ ОБСЄ:

«Оцінювання освіти в галузі прав людини в середніх школах проводиться регулярно для аналізу та удосконалення якості реалізації освітньої програми, якості навчальних планів і навчальних посібників, досягнень учнів та педагогів, рівня підготовки вчителів та дотримання прав людини в школах та громадах» (п. 5, с.35).

Інструмент розвитку культури демократії в школі:

«Формування демократичних компетентностей у школі тісно пов'язане з демократичним розвитком самого навчального закладу. Школам важливо створювати й покращувати сприятливе середовище для вивчення і реалізації принципів демократії і прав людини на практиці».

4. Забезпечити необхідну **початкову підготовку у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини** (в системі формальної, неформальної та інформальної освіти) **для всіх працівників освіти** (методистів, адміністрації навчальних закладів, учителів, класних керівників та ін.); створити умови для **підвищення кваліфікації вчителів та керівників навчальних закладів у згаданій сфері на засадах вільного вибору форм** підвищення кваліфікації та вибору інституцій; запровадити **курси з освіти для демократичного громадянства і прав людини у програмі вищих навчальних закладів, педагогічних ВНЗ та в систему післядипломної педагогічної освіти**, звернувши особливу увагу на формування методичних навичок.

Відповідні положення основних документів

Концепція Нової української школи

Ключовим компонентом нової школи є «вмотивований вчитель, який має свободу творчості й розвивається професійно» (с. 21).

Основи стандарту освіти Нової української школи:

«Критичним елементом, що уповільнює розвиток освіти, є неефективна система професійної підготовки вчителів і освітніх керівників» (с. 21).

Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, стаття 5h: «Важливою умовою якісної освіти для демократичного громадянства і прав людини є постійне навчання і підвищення кваліфікації як фахівців у сфері освіти й молодіжних лідерів, так і самих тренерів щодо принципів і практики освіти у цій сфері».

стаття 5b: «Процес навчання в галузі освіти для демократичного громадянства і прав людини триває впродовж усього життя».

Керівні принципи освіти в галузі прав людини для системи середньої школи БДІПЛ ОБСЄ:

«Для ефективної реалізації освітніх програм у галузі прав людини в середніх школах вчителі та інші працівники сфери освіти повинні мати низку відповідних компетенцій. Ці компетенції потрібно свідомо розвивати в межах необхідної базової і подальшої професійної підготовки, а також ефективного підвищення кваліфікації у сфері навчання правам людини як у формі окремої дисципліни, так і в складі більш загального тематичного напрямку» (п. 6, с. 41).

5. Поглиблювати **співпрацю між проектами та ініціативами** для розвитку освіти для демократичного громадянства і прав людини в Україні, сприяти поширенню і узагальненню цікавих практик.

Відповідні положення основних документів

Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, стаття 5c: «Усі засоби освіти й навчання, формальні, неформальні чи інформальні, відіграють важливу роль у цьому освітньому процесі».

Керівні принципи освіти в галузі прав людини для системи середньої школи БДІПЛ ОБСЄ:

«Підтримується і заохочується співпраця між середніми школами, батьками і місцевими громадами за участю НУО, дитячих і молодіжних організацій, місцевих органів влади, ЗМІ та приватних компаній з метою реалізації на практиці того матеріалу, який був вивчений у межах навчання правам людини в школі. Також заохочується участь експертів з прав людини та активістів» (п. 4, с. 33).

ПРАКТИЧНІ ПОРАДИ ДЛЯ ШКІЛ

ПРАКТИЧНІ ПОРАДИ ДЛЯ ШКІЛ:

ТЕМА 1: ДЕМОКРАТИЧНЕ НАВЧАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ДЕМОКРАТИЧНЕ ВРЯДУВАННЯ У ШКОЛІ

Важливу роль у формуванні вільної особистості та відповідального громадянина відіграє демократичне шкільне середовище і можливість практичного досвіду демократичної участі у школі. Для цього важливо формувати й поглиблювати демократичну культуру у школі, заохочувати ініціативу та власну думку, критичне ставлення до дійсності, повагу до різноманітності, взаємоповагу і відповідальність.

Безпечний і комфортний клімат у школі дає змогу побудувати рівноправні й відповідальні стосунки і сприяти розвитку демократичних компетентностей не лише учнів, але й учителів, батьків та представників громади, а усвідомлення важливості своєї ролі в усіх шкільних процесах дозволяє підвищити мотивацію та покращує ефективність навчання.

Розвиток демократичного середовища та демократизація врядування у школах може відбуватися тільки виходячи з відповідних **ціннісних засад**. Тому пропонуємо у школах:

- **практикувати взаємини** між учителем та учнями, адміністрацією, вчителями й батьками **на основі поваги до прав людини**;
- **будувати** всі шкільні процеси **на основі діалогу та поваги**;
- **практикувати саморефлексію** як усталений елемент діяльності школи;
- **забезпечити прозору й добре налагоджену комунікацію**, зокрема відкрито обговорювати наявні проблеми та виклики;
- **виробляти спільне бачення і планування розвитку школи** різними суб'єктами шкільного життя на підставі спільних цінностей;
- **переходити від управління до співуправління навчальним закладом** за участі усіх суб'єктів шкільного життя, створювати дієве самоврядування;
- **практикувати загальношкільний підхід** – не забувати про певних суб'єктів шкільного життя;
- **дотримуватися виборного принципу** при формуванні органів шкільного самоврядування;
- **максимально реалізовувати право школи на організаційну автономію** (в тому числі, для відпочинку вчителя);
- **створювати різноманітні можливості для реалізації свободи слова** в школі (через Інтернет-сторінку школи, соціальні мережі, шкільні ЗМІ та ін.);
- **сприяти усвідомленій та поінформованій участі** в житті школи учнів, а також батьків, учителів та інших зацікавлених суб'єктів;
- **будувати «відкриту школу»**, яка готова розбудовувати свій освітній потенціал у співпраці з батьками та громадою;

- **сповідувати «дитиноцентризм»**, або ж школа для дітей: права і потреби дитини визначають школу;
- **подавати особистий приклад** – учителі, адміністрація школи, батьки й учні мають поводитися відповідно до принципів демократії та поваги до прав людини.

Демократичне врядування у школі – одна з обов’язкових передумов для формування культури демократії та розвитку громадянських компетентностей учнів. Наші **пропозиції** щодо того, як започаткувати й розвивати демократичне врядування у школі:

- **мотивувати** адміністрацію, колектив, учнів та батьків **демократизувати процеси** у школі й активно брати участь у цих процесах;
- **прописати процедури й політики**, узгодити їх широким колом суб’єктів шкільного життя;
- **дотримуватися усталених процедур**, але з одночасною можливістю вносити зміни після апробації нових правил та процедур;
- **практикувати різні способи** обговорення, голосування, **прийняття рішень** тощо, не боятися помилятися й давати простір для виправлення помилкового чи не зовсім вдалого рішення;
- **обговорювати, що таке демократія** та як вона має реалізовуватися у шкільному житті;
- **вносити принципи і положення Хартії** Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини **в документи школи** - у статут школи, шкільні правила, які б містили більше норм, що дозволяють та уповноважують;
- **створювати можливості брати відповідальність на себе** й втілювати власні рішення для всіх суб’єктів шкільного життя; учні й інші суб’єкти шкільного життя мають бачити реальність втілення їхніх ідей;
- **запроваджувати демократичні процедури на всіх рівнях** (в учнівському самоврядуванні, у батьківському комітеті тощо);
- **дотримуватися принципу, що всі голоси рівні**: голос учителя = голосу учня = голосу батьків;
- **пам’ятати, що директор** – передовсім управлінець, який **дає простір педколективу**;
- **створювати умови для існування конструктивної опозиції**.

На підставі цих ціннісних засад школи, якщо вважатимуть за потрібне, можуть:

- ознайомлюватися з добрими практиками й ділитися власними «ноу-хау» у сфері демократизації шкільного життя;

- поширювати й пояснювати ідею демократичного врядування, зокрема через учнів, через соціальні мережі;
- делегувати повноваження учням та батькам із окремих питань і в тому об'ємі, які школа вирішить обрати;
- практикувати ситуативне лідерство для всіх суб'єктів шкільного життя (кожен у тій чи іншій ситуації може бути лідером);
- збирати, аналізувати й враховувати зворотній зв'язок від усіх суб'єктів шкільного життя;
- практикувати симуляційні та рольові ігри, щоб спробувати себе в іншій ролі й зрозуміти потреби інших суб'єктів шкільного життя;
- практикувати командування, як серед вчительського колективу та адміністрації, так і серед учнів та батьків (завдання на командування, спільні заходи тощо);
- заохочувати учнівські ініціативи та створювати вільний (доступний, безпечний) простір для їхньої реалізації;
- допомагати дітям порадою, моральною підтримкою чи схваленням, але не робити за них нічого того, що вони можуть зробити самі;
- забезпечувати функціонування шкільної служби медіації (учень-учень, вчитель-вчитель) та інші форми вирішення конфліктів;
- зменшувати дистанцію між учнями, батьками та вчителями (наприклад, відмінити «учительський стіл» в їдальні, проводити змістовні перерви з дітьми) та ін.

ТЕМА 2: ДЕМОКРАТИЧНИЙ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС

Розвиток громадянських компетентностей як ключових у навчально-виховному процесі можливий лише за умови комплексного поєднання зусиль усього шкільного колективу, спільного планування навчально-виховної роботи і міжпредметної взаємодії. Знання, особисті та соціальні навички, ставлення і цінності, які б дозволяли учням у майбутньому долати непорозуміння, конструктивно взаємодіяти з іншими та успішно самореалізовуватися в демократичному суспільстві, формуються на кожному уроці, у позакласній та позашкільній роботі.

Із цією метою у ході планування й реалізації навчально-виховної роботи школам варто:

- **застосовувати наскрізний підхід** у формуванні громадянських компетентностей;
- **використовувати** в педагогічній практиці **активні та інтерактивні методи** навчання й викладання, які сприяють розвитку компетентностей для демократичного громадянства;
- **сприяти реалізації принципу партнерства** у навчально-виховному процесі: заохочувати участь батьків, учнів та громадських організацій у плануванні і реалізації навчальної програми й позакласної діяльності;
- **будувати навчально-виховний процес за принципом «рівний – рівному»;**
- **створювати можливості для конструктивного діалогу** між усіма суб'єктами навчально-виховного процесу, максимально враховувати думку дітей у навчально-виховному процесі в дозволених законодавством рамках;
- **створювати умови для ефективної участі** в навчально-виховному процесі усіх у класі, а не лише найбільш успішних учнів шляхом урахування індивідуальних особливостей і навчальних потреб;
- **сприяти формуванню компетентностей для демократичного громадянства** – знань, навичок, ставлень та цінностей через практичну діяльність, зокрема, через реалізацію навчальних проєктів та проблемно-орієнтоване навчання;
- **заохочувати розвиток професійної компетентності вчителів** з використання сучасних методів та прийомів навчання учнів.

У цьому контексті школи, якщо вважатимуть за потрібне, можуть:

- інтегрувати елементи освіти для демократичного громадянства і прав людини у навчальні плани і програми із різних предметів на різних рівнях освіти (дошкільному, початковому, середньому, загальному) шляхом наскрізного планування;
- ділитися власними напрацьованими методичними рекомендаціями щодо органічної та ефективної імплементації громадянсько-навчального навчання та виховання в усі шкільні предмети (через учительські блоги, веб-сторінку

- школи, відкриті уроки та семінари тощо); об'єднати зусилля вчителів суспільствознавчих дисциплін з учителями – методистами з інших предметів;
- пропонувати курси за вибором у сфері освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини;
  - покращувати міжпредметне планування розвитку компетентностей для демократичного громадянства;
  - вивчати кращі практики позакласної роботи, спрямовані на демократизацію шкільної культури;
  - призначити шкільного координатора з освіти для демократичного громадянства і прав людини з метою систематизації роботи з розвитку культури демократії та прав людини в школі;
  - проводити навчання для вчителів, учнів, батьків та представників місцевої громади з освіти для демократичного громадянства і прав людини на базі школи, ознайомлювати з принципами Хартії з ОДГ/ОПЛ;
  - реалізовувати навчальні проекти, націлені на формування знань, навичок, ставлень та цінностей для життя у демократичному суспільстві.

ТЕМА 3: ПАРТНЕРСЬКІ ВІДНОСИНИ МІЖ ШКОЛОЮ ТА ГРОМАДОЮ

Формування громадянських компетентностей не обмежується шкільним подвір'ям. Використання школою освітнього потенціалу громадських організацій, взаємодія з органами місцевого самоврядування, ЗМІ, бізнесом, участь у соціальних проектах тощо сприяє поглибленню громадянської свідомості учнів, критичного розуміння світу, розвитку навичок співпраці, емпатії, відповідальності, впевненості в собі, поваги до інших.

Сам процес взаємодії з місцевою владою та громадянським суспільством – важливий елемент практичного досвіду участі в демократичному процесі як для учнів, так і для вчителів, батьків, представників громади. Відтак дуже важливо, щоби співпраця між школою та громадою опиралася на принципи демократії, рівності, поваги до прав людини, а не обмежувалася проведенням спільних заходів.

У рамках взаємодії з громадськими організаціями школам варто:

- **формувати сталі партнерства** (укладати договори про взаємовигідну співпрацю, будувати спільні плани та реалізовувати спільні громадські проекти /заходи/акції);
- **використовувати спільно освітній потенціал та ресурси** одне одного.

Реалізуючи такі партнерські відносини, школи, якщо вважатимуть за потрібне, можуть:

- організовувати ярмарки громадських організацій у школі, навчати, як аналізувати інформацію про громадські організації;
- проходити навчання в громадських організаціях / брати участь у тренінгах, організованих неурядовими організаціями;
- створювати власні громадські організації при школі;
- брати участь у діяльності громадських організацій (залучаючи вчителів як експертів та учнів як волонтерів);
- запрошувати волонтерів з громадських організацій для урізноманітнення навчально-виховного процесу.

Взаємодіючи з органами місцевого самоврядування школам варто:

- брати участь у прийнятті рішень у громаді;
- співпрацювати з метою вивчення того, як працює система влади (ініціювати екскурсії, дні відкритих дверей, запрошувати представників місцевої влади на зустрічі);
- брати участь у громадському житті.

Реалізуючи такі партнерські відносини, школи, якщо вважатимуть за потрібне, можуть:

- брати участь у програмах органів місцевого самоврядування, конкурсах проектів, стажуваннях;
- брати участь у формуванні місцевого бюджету; у роботі профільних комітетів місцевих рад, долучатися до консультацій про планування в громаді, до прийняття рішень у громаді через молодіжні ради;
- інформувати громаду про потреби та успіхи школи;
- ініціювати шкільні звернення до міського голови чи голови об'єднаної територіальної громади;
- відкрити на базі школи комунальний молодіжний центр;
- ініціювати спільні заходи (свята, ярмарки, благоустрій).

Взаємодіючи з представниками бізнесу, школам варто:

- співпрацювати з метою профорієнтації випускників;
- використовувати ресурси одне одного;
- спільно брати участь у громадському житті.

Реалізуючи такі партнерські відносини, школи, якщо вважатимуть за потрібне, можуть:

- брати участь у програмах стажування й навчання на підприємствах;
- організувати навчальні візити на підприємства;
- запрошувати підприємців для викладання, проведення майстер-класів із започаткування власної справи тощо;
- проводити тренінги для підприємців (з прав дитини, прав людини, демократичного громадянства тощо);
- проводити спільні заходи та соціальні кампанії, організувати соціологічні опитування й брати в них участь;
- допомагати реалізовувати програми з соціальної відповідальності бізнесу.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

УЧАСТЬ У РОЗРОБЦІ ДОКУМЕНТУ ВЗЯЛИ:

Ана Перона-Ф'ельдстад, виконавчий директор, Європейський центр ім. Вергеланда;

Мажена Рафальска, експерт Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини, старший тренер програми «Демократична школа», Польща;

Ірина Сабор, керівник Програми «Демократична школа», старший радник, Європейський центр ім. Вергеланда;

Христина Чушак, національний координатор Програми «Демократична школа», тренер з освіти для демократичного громадянства і прав людини, старший науковий співробітник Інституту українознавства НАН України ім. Крип'якевича;

Андрій Донець, національний координатор програми «Демократична школа», тренер Молодіжного департаменту Ради Європи, менеджер проектів громадської організації ICAP «Єднання»;

Олена Шинаровська, консультант з логістики та зв'язків з громадськістю Програми «Демократична школа», виконавчий директор благодійної організації «Центр освітніх ініціатив»;

Оксана Овчарук, керівник Спільної програми Ради Європи та ЄС «Освіта для демократичного громадянства і прав людини у 6 країнах Східного партнерства», член робочої групи проекту «Нова українська школа»;

Поліна Вербицька, виконавчий директор Всеукраїнської асоціації «Нова доба», професор Національного університету «Львівська політехніка»;

Ролф Голлоб, керівник Швейцарсько-української програми «Розвиток громадянських компетентностей» DOCCU, експерт Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини, Швейцарія;

Наталія Протасова, Національна академія державного управління при Президентіві України, керівник швейцарсько-українського проекту DOCCU в Україні;

Валентина Полторак, ГО «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», операційний менеджер проекту DOCCU;

Наталія Ступницька, керівник відділу верховенства права і прав людини Координатора проектів ОБСЄ в Україні;

Наталія Беца, національний спеціаліст проектів у сфері верховенства права і прав людини Координатора проектів ОБСЄ в Україні;

МЕРЕЖА ТРЕНЕРІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРОГРАМИ ОСВІТИ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА «ДЕМОКРАТИЧНА ШКОЛА»:

Арабаджи Світлана, Маріупольський державний університет; доцент кафедри історичних дисциплін;

Власенко Іларіон, ГО «Центр громадської активності Західного Донбасу»; голова організації;

Герасим Наталя, СЗОШ № 41, м. Чернівців, учитель; методичний центр закладів освіти управління освіти Чернівецької міської ради, методист;

Данилюк Руслан, Комунальний заклад Львівської обласної Ради «Бродівський педколедж імені Маркіяна Шашкевича»; викладач суспільних дисциплін;

Дух Людмила, КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»; старший викладач кафедри соціально-гуманітарної освіти, викладач громадянської освіти для старшокласників гімназії №46 м. Харкова;

Арутюнян Олена, тренер, педагог та методист вищої категорії, голова Ради евроклубів Кіровоградщини;

Боднар Ірина, ВАМС «Альтернатива-В»; віце-президент;

Боярчук Ольга, КВНЗКОР «Академія неперервної освіти»; завідувач відділу виховної роботи підготовка педагогічних працівників до організації змістовної виховної роботи з дітьми та учнівською молоддю;

Бугайчук Наталія, Комунальний навчальний заклад «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників ЧОР»; методист з виховної роботи;

Бур'янова Тетяна, Одеська ЗОШ I-III ступенів Одеської міської ради Одеської області; заступник директора з навчально-виховної роботи;

Вишняк Андрій, Перечинська гімназія, учитель історії та права; БФ «Центр громадських ініціатив»; голова правління;

Залужний Андрій, Класична гімназія при ЛНУ ім. І. Франка; учитель історії;

Зезюліна Катерина, Дніпропетровська обласна молодіжна громадська організація «МІКС», голова Правління; Координатор Кампанії Ради Європи «Рух проти ненависті» в Україні;

Кідалова Наталія, Мелітопольська спеціалізована школа №23, учитель англійської мови, української мови та літератури;

Ковтонюк Анатолій, Вацлавпільська гімназія, вчитель правознавства і інформатики;

Королук Світлана, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, завідувач кафедри менеджменту освіти;

Кравченко Надія, Комунальний заклад «Навчально - виховне об'єднання № 6 «Спеціалізована загальноосвітня школа I-III ступенів, центр естетичного виховання «Натхнення» Кіровоградської міської ради», директор;

Крат Наталія, Гімназія ім. Олени Пчілки, м. Гадяч, викладач, перекладач, учитель англійської мови;

Круп'як Андрій, Громадська організація Товариство Лева (м. Львів), тренер з освіти дорослих в сфері громадянської освіти;

Ломакіна Галина, Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, проректор з науково-педагогічної роботи, моніторингу та якості освіти;

Мартіянова Ольга, СЗШ № 4 м. Гайсина, вчитель англійської мови;

Мелещенко Тетяна, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти;

Мельник Андрій, Гімназія №21 ім. М. Кравчука Луцької міської ради Волинської області, вчитель історії і права;

Микитюк Людмила, КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти», методист відділу виховної роботи;

Мирнінко Ірина, Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, методист суспільствознавчих дисциплін;

Носачов Віталій, Ізюмський професійний ліцей, викладач історії, правознавства;

Овчаренко Олег, Громадська організація «Кременчуцький інформаційно-просвітницький центр «Європейський клуб», голова ради;

Овчаренко Світлана, ГО Кременчуцький інформаційно-просвітницький центр «Європейський клуб», менеджер проектів, тренер;

Омельчук Наталя, Центр альтернативної освіти «Light School», гімназія «Софія», м. Київ, вчитель історії та географії;

Півторак Віталій, Гімназія ім. Дмитра Бахматюка, м. Калуш, вчитель української мови і літератури та завідувач лабораторії науково-дослідної і проектної діяльності;

Побоча Тетяна, КВНЗ «Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти», старший викладач кафедри виховання та культури здоров'я;

Полівчак Оксана, Центр творчості для дітей та молоді, Жидачів, директор;

Присяжнюк Світлана, Баранівська гімназія, РМІЦ відділу освіти, вчитель історії та правознавства, методист з навчальних дисциплін;

Рибак Ірина, Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, завідувач відділу суспільних дисциплін;

Салівончик Оксана, ГО "Центр підтримки громадських ініціатив «Чайка», координатор молодіжних проєктів, тренер;

Серняк Олег, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту ТНЕУ, доцент кафедри міжнародної економіки, маркетингу і менеджменту, ГО «Асоціація сприяння розвитку безперервної освіти громадян»

Сухецька Ярина, Золочівський навчально-виховний комплекс «загальноосвітній навчальний заклад I-II ступенів «Школа радості» - дошкільний навчальний заклад», директор;

Ткачук Валентина, ГО «Територія мам», голова;

Товстуха Анна, ГО «Центр соціального партнерства», менеджер освітніх проєктів, тренер;

Філіпенко Тетяна, Курахівська гімназія «Престиж» Мар'їнської районної ради; Мар'їнський районний методичний центр координації і розвитку освіти, заслужений учитель України, методист;

Фомічов Олександр, БФ «Ліга Толерантності», тренер, координатор проєктів;

Целухіна Ірина, Рубіжанський ліцей, вчитель історії та суспільствознавства.

ПРЕДСТАВНИКИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ «НОВА ДОБА»

Гавриліна Вікторія, НВК-гімназія № 11, м. Кам'янське;

Соколюк Тетяна, Середня школа №28, м. Черкаси;

Ткачук Алла, Середня школа с. Вознесенка, Мелітопольський район;

Ситник Елла, Середня школа № 250 м.Києва;

Орленко Олена, Середня школа №15 м. Біла Церква.

УЧАСНИКИ ПРОЕКТІВ У СФЕРІ ОСВІТИ З ПРАВ ЛЮДИНИ КООРДИНАТОРА ПРОЕКТІВ ОБСЄ В УКРАЇНІ:

Бляшенко Наталія, учитель загальноосвітньої школи I-III ступенів № 67 м. Запоріжжя;

Дністрянська Наталія, учитель гімназії № 18 м. Луцьк;

Зорнік Тетяна, учитель Коростишівської гімназії № 5 Житомирської області;

Майорський В'ячеслав, заступник директора Чорноморської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 Одеської області;

Перепьолкін Євген, заступник директора комунального закладу «Полтавська гімназія № 6 Полтавської міської ради Полтавської області»;

Павловська–Кравчук Вікторія, директор Харківського приватного навчально-виховного комплексу «Вересень», кандидат юридичних наук;

Степанова Наталія, доцент Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради;

Терно Сергій, професор Запорізького національного університету;

Муза Олег, завідувач сектору Інституту законодавства Верховної Ради України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Клименко Нінель, доцент Київського університету імені Б. Грінченка.

ПІД ЧАС РОЗРОБКИ ПРОПОЗИЦІЙ ВИКОРИСТОВУВАЛИСЯ ТАКІ ДОКУМЕНТИ:

Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини (2010р.) – Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education, Recommendation CM/Rec(2010)7.

Рамки Ради Європи щодо розвитку компетентностей для культури демократії (2016р.) - Reference Framework of Competences for Democratic Culture - Brussels, 11-12 April 2016 (переклад готується Європейським Центром ім. Вергеланда у співпраці з Київським університетом ім. Б. Грінченка)

Керівні принципи освіти в галузі прав людини для системи середньої школи – Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, переклад українською мовою – Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2016

Концепція Нової української школи, Міністерство освіти і науки України (2016)

Нова українська школа: основи стандарту освіти. Версія 1.0 (2016)

Звіт щодо розвитку освіти для демократичного громадянства і прав людини в Україні - *Спільна програма Ради Європи та ЄС «Освіта для демократичного громадянства і прав людини у 6 країнах Східного партнерства», 2015*

Діагностика ситуації довкола освіти з прав людини і демократії в українських школах - Всеукраїнська програма освіти для демократичного громадянства «Демократична школа», 2016

Інструмент розвитку культури демократії в школі. - *Всеукраїнська Програма освіти для демократичного громадянства «Демократична школа», 2016*

Контакти:

Христина Чушак, національний координатор Програми «Демократична школа», старший науковий співробітник Інституту українознавства НАН України ім.

Крип'якевича

e-mail: sfd@theewc.org

Ірина Сабор, старший радник Європейського Центру ім. Вергеланда

e-mail: i.sabor@theewc.org